

VERSLAG

R3026

Vergadering:	Raad, nr. 746
Datum en tijd:	27 januari 2023, 10.15 uur
Plaats:	SER-gebouw te Den Haag
Aanwezig:	Putters (voorzitter), Ait Abderrahman, Den Boer, Boufangacha, Ten Dam, Elzinga, Fortuin, Gerbrandy, Ghorashi, De Groot, Van der Ham, Hasekamp, Henrar, Van den Heuvel, Van Holstein, Houweling, Jong, Knoef, Kroes, Van der Laan, Lindeboom, Louwaars, Van der Meulen, Nijpels, Piersma, Ringelberg, Smit, Van der Tak, Tasma, Termeer, Thijssen, Van der Veen, Van de Ven, Verhagen, Van Vliet, Van Weegberg, Westerlaken, Weurding, Van Woerkom
Genodigde:	Passchier (hoogleraar Digitalisering en de democratische rechtsstaat bij de faculteit Rechtswetenschappen van de Open Universiteit)
Tafelverslagleggers:	Blijden (verslag tafel 1), Van Vliet (verslag tafel 2), Van Hugte (verslag tafel 3), Devreese (verslag tafel 4), Van Oosteren (verslag tafel 5), Van Kleef (verslag tafel 6)
Secretariaat:	Prins (algemeen directeur), Rahman (directiesecretaris), Rensen (SER-notulist), Van Driel (secretaresse), Veldhuizen en Hartgring (audiovisuele ondersteuning)

1. Opening en mededelingen

De *voorzitter* opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom.

Mededelingen

Vandaag neemt de Raad afscheid van de heer Maxine Verhagen die sinds 2015 plaatsvervangend lid van de Raad is en daarnaast voorzitter van Bouwend Nederland, werkgevers in de bouwsector. Als historicus mag de heer Verhagen graag voorbeelden uit het verleden aanhalen. Vooral het beeld van Parijse stakende paardenvijgenruimers bij de komst van de automobiel, wat bij de bespreking van het advies Mens & Technologie werd aangehaald, is bijgebleven.

De heer Verhagen meldde toen ook dat een revolutie zonder grote gevolgen niet bestaat. Nieuwe technologie creëert nieuwe banen, maar mensen die hun baan kwijtraken kunnen niet zomaar op een andere plek weer aan het werk. Daarom is een leven lang ontwikkelen en voortdurende bij- en omscholing van essentieel belang. De heer Verhagen wordt heel hartelijk bedankt voor zijn inzet in de polder.

De heer Florian de Jager gaat ook uit de raad, maar is vandaag niet aanwezig. De zetel van de heer De Jager wordt binnenkort ingevuld.

Er zijn verder geen inhoudelijke mededelingen.

2. Vaststellen verslag van de vergadering van vrijdag 16 december (R/3021)

Bij ronde tafel vier staat mevrouw *Van de Ven* namens werkgevers, maar zij vertegenwoordigt de ondernemers.

Met inachtneming van genoemde wijziging wordt het verslag met dank aan Peter Dirven verder vastgesteld.

3. Digitalisering (R/3022 en R/3023)

Inleiding door gastspreker prof. mr. dr. Reijer Passchier, sinds oktober 2022 hoogleraar Digitalisering en de democratische rechtsstaat bij de faculteit Rechtswetenschappen van de Open Universiteit. De heer Passchier doet vooral onderzoek naar vraagstukken rondom digitalisering en de democratische rechtsstaat en zal ingaan op het belang van digitalisering voor de SER. Vervolgens presenteren Kroonleden prof. mr. dr. Anna Gerbrandy en dr. Nanda Piersma kort hun eigen onderzoeksveld, de werkzaamheden binnen de Werkgroep Digitale Transitie en het verzoek van het ministerie van BZK. Op basis van de jaarrapportage (R/3022) van de Werkgroep Digitale Transitie wordt de wijze besproken waarop de werkgroep met deze thematiek verdergaat. Daarnaast wordt gevraagd te reflecteren op de vraag of en hoe invulling zou kunnen worden gegeven aan het verzoek van BZK binnen de kaders die het Dagelijks Bestuur daarvoor heeft gesteld (R/3023).

Inleiding door de heer Passchier

Aan de heer Passchier is gevraagd of de SER iets met digitalisering moet doen. Het zou niet goed zijn als de SER dat niet zou doen. Digitale transitie is net zo fundamenteel als de introductie van elektriciteit, boekdrukkunst et cetera en daarom voor de SER van absoluut belang. Het zou niet goed zijn geweest als de SER zich in het verleden niets had aangetrokken van de ontwikkeling van de stoommachine, boekdrukkunst, elektriciteit of van de opkomst van nieuwe materialen zoals staal. Digitalisering past hierbij want het verandert fundamenteel de samenleving en verhoudingen. Nu is de kans om mee te denken over de vormgeving van die transitie, over een paar jaar is die mogelijkheid beperkter. Digitalisering is een ontwikkeling. Het is het steeds geavanceerder worden van technologie. Het is ook de verweving met bestaande fysieke technologie en de verweving met de instituties die de samenleving vormgeven.

Kenmerken van digitalisering

- automatisering; het gevolg van de stoommachine was dat de verbrandingsmotor spierkracht verving. Vandaag de dag komen er steeds meer (virtuele) machines die cognitieve vermogens hebben, zoals ChatGPT. Die vorm van automatisering staat nog aan het begin;
- data; door digitalisering kan data worden verzameld en verwerkt. Op basis van data-analyses kunnen bedrijven en overheden beslissingen nemen;
- deterritorialisering oftewel *globalisering 2.0*. Door digitalisering raakte globalisering in een stroomversnelling. Door globalisering vervaagden eerst de grenzen tussen staten waardoor er zelfs intercontinentale samenwerkingsverbanden zijn. Door digitalisering kan men vandaag de dag de ruimte in. Denk hierbij aan Starlink van Elon Musk en het internet vanuit de ruimte waarvoor territoria van staten nauwelijks meer nodig zijn. De verwachting is dat er op steeds grotere schaal datacenters in de ruimte gebouwd gaan worden. De beschikbare technologie maakt dat mogelijk. Daardoor zullen territoriale grenzen tussen staten wel minder relevant worden;
- versnelling; de ontwikkelingen gaan steeds sneller en dat brengt ook een versnelling van sociale veranderingen teweeg. Beleidsmakers en ondernemers moeten veel sneller reageren op veranderingen;

- het laatste kenmerk is ver-netwerking; hiërarchieën op basis van wetten zijn steeds minder belangrijk. De wereld verandert steeds meer in een netwerk van knooppunten die informatie met elkaar uitwisselen. Internet is daar het fundament van.

Digitalisering is veel meer dan een technische ontwikkeling. Het is een socio-technische ontwikkeling die enorme sociaaleconomische veranderingen met zich meebrengt en het bewerkstelligt immense machtsverschuivingen in de samenleving.

Machtsverschuivingen door digitalisering

- de uitvoerende macht wordt dominantanter;
- het risico van willekeur bestaat en machtsmisbruik (toeslagen);
- buiten de staat: grote bedrijven als Apple, Google, Amazon e.d. zijn machtiger dan de multinationals van weleer. Deze bedrijven zijn enorm en de producten zijn verweven met het dagelijks leven. Dit zijn eigenlijk pseudo-staten met een zekere soevereiniteit, autonomie en doorkruisen het internationale machtssysteem.

Digitalisering verandert het werk. De werknemer moet omgang gaan vinden met nieuwe technologie en bijscholing wordt noodzakelijk. Er zullen ook nieuwe banen gaan ontstaan waar mensen opnieuw voor opgeleid moeten worden.

Werkgevers krijgen in toenemende mate te maken met Big Tech. Dat is een belangrijk gegeven waar de SER over na moet gaan denken. Kleine bedrijven worden ook afhankelijk van Big Tech, bijvoorbeeld van de clouddiensten. Grote bedrijven kunnen ook de handel van kleine bedrijven afpakken. Het platform Amazon heeft in de USA al veel detailhandel kapot gemaakt. Dat kan in Europa ook gebeuren.

Wat komt hieruit voor de SER?

De grote vraag is: *hoe verdienen we in de digitale transitie straks nog ons brood?*

De hoofddoelstelling van de SER is: zoveel mogelijk mensen aan het werk met een redelijke verdeling van inkomens. In het licht van de digitale transitie moet ook die hoofddoelstelling tegen het licht gehouden worden. Naarmate automatisering steeds geavanceerder wordt, wordt het steeds moeilijker om iedereen aan het werk te houden. Daar is namelijk te veel economische groei en te veel staatsingrijpen voor nodig. De staat is dan niet meer goed in staat om dat waar te maken. Daarmee komt ook een evenwichtige verdeling van inkomens op de tocht te staan omdat banen niet goed meer zijn af te dwingen. Het alternatief is om niet meer te streven naar een redelijke verdeling van inkomens, maar naar een redelijke verdeling van eigenaarschap van deze bedrijven. Er zal moeten worden nagedacht over mechanismen die het voor veel meer burgers mogelijk maken om aandeelhouder te worden van bedrijven die deze technologie te gelden maken. Het zou voor de SER de moeite waard zijn om zich daarin te verdiepen.

De heer Passchier wordt onder applaus bedankt voor de presentatie.

Presentatie Anna Gerbrandy

Mevrouw Gerbrandy is hoogleraar mededingingsrecht aan de Universiteit Utrecht. Mededingingsrecht, en marktrecht in wat bredere zin, is (per definitie) interessant en, op zijn minst, relevant. Als advocaat en als raadsheerplaatsvervanger hield spreekster zich vooral bezig met de toepassing van het positieve recht op specifieke situaties. Als wetenschapper is spreekster vooral bezig met de vraag of de grondslagen van dat rechtssysteem nog wel passen bij de veranderende maatschappij.

Een tijd lang ging haar onderzoek over de relatie tussen mededingingsrecht dat kartels en samenwerking tussen ondernemingen verbiedt als die leiden tot hogere prijzen en

over duurzaamheid. Als de maatschappij een duurzame samenleving wil, dan is de vraag of er niet meer ruimte gegeven moet worden aan samenwerking tussen ondernemingen. Dat is relevant voor de transitie in de landbouwsector, maar ook voor de IMVO-convenanten.

Dat lijkt maar weinig te maken te hebben met digitalisering. Daar speelt echter dezelfde fundamentele vraag, al is het in een ander toepassingsgebied. De vraag is of het mededingingsrecht nog wel past bij de veranderde stand van de digitalisering in de maatschappij. Tevens is de vraag of de specifieke opvatting van 'marktmacht' en 'misbruik van marktmacht' daar nog wel bij past. Er is lang stil gestaan bij de vraag wat 'macht', op conceptueel niveau, eigenlijk is. Dat is erg interdisciplinair en heel theoretisch, maar toch voedt de vraag 'wat is marktmacht' of 'wat is de macht van de grote technologieplatforms eigenlijk' vervolgvragen die meer concreet zijn.

Dat levert vragen op zoals:

- hoe blijft het nationale en Europese marktrecht aangesloten bij de huidige maatschappelijke economische verhoudingen?
- wat is de rol van innovatie dan?
- wat is de rol van innovatie in de ecosystemen van de grote technologieplatforms?
- welke reguleringsmaatregelen moeten daaromheen gebouwd worden?
- hoe gaan we om met online dark patterns of hypernudging en maakt het uit of dat door kleine of grotere platform-ondernemingen wordt gedaan?
- wat is de plek van gedigitaliseerde publieke dienstverlening binnen het mededingingsrecht, het Europees recht en ook binnen de maatschappij en ontstaat in algemene zin evenwicht in een gedigitaliseerde maatschappij op lokaal, nationaal, Europees en mondiaal niveau?

Sommige van deze vragen zijn ook vragen voor de SER. De Werkgroep Digitale Transitie buigt zich daarover. De Werkgroep Digitale Transitie is ongeveer een jaar geleden begonnen met als doel om kennis en expertise te bundelen en beschikbaar te maken voor lopende adviestrajecten. Het doel is ook om kennis te verdiepen op een aantal thema's, waaronder het thema digitale vaardigheden van burgers, werknemers, mkb'ers, eigenlijk voor eenieder, om mee te doen in de digitale samenleving (die genoemd zijn in het concept jaarrapportage).

Binnen het raamwerk van brede welvaart is een van de uitgangspunten dat de digitale transitie in de toekomst geen digitale crisis moet worden (om toe te voegen aan het rijtje bestaande crises). Het is ook daarom zinvol voor de SER betrokken te zijn bij de vormgeving van die transitie. Op de tafels ligt bij wijze van voorbeeld een uitwerking over het onderwerp digitalisering en brede welvaart. Dat is voor het tweede deel van de raadsvergadering.

De werkgroep heeft ook als taak ontwikkelingen te monitoren. Bijvoorbeeld de nieuwe Europese regelgeving, maar ook de impact van nieuwe digitale technologie op de organisatie van werk. Een nieuwe digitale ontwikkeling is ChatGPT; de 'intelligente chatbot'. De impact van ChatGPT en andere vormen van intelligente technologie is potentieel groot, op onderwijs, maar ook op ondernemingen en werknemers. Om daar meer inzicht in te krijgen worden de raadsleden van harte uitgenodigd om aan te sluiten bij een bijeenkomst op 28 februari hier bij de SER.

Het ministerie van BZK ziet eveneens het belang van de een rol van de SER in de digitale transitie en het debat daarover. De staatssecretaris heeft een verzoek omtrent die rol voorgelegd aan de SER. Het DB heeft daarop recentelijk gematigd positief gereageerd, in die zin dat een SER-rol enerzijds vanzelfsprekend is, maar anderzijds wel moet worden ingevuld met inachtneming van zijn rol, werkwijze en doelstellingen. Over

de verdere vormgeving worden nu verkennende gesprekken gevoerd met onder meer het Rathenau Instituut, met ECP en met het ministerie.

Al met al: een boeiende en relevante opgave, die de werkgroep alleen kan doen door de kennis en inzet van haar leden en de geweldige ondersteuning door het secretariaat. De werkgroep kan dit alles nu nog beter doen door versterking van Kroonlid Nanda Piersma, die nu het woord krijgt.

Presentatie Nanda Piersma

Mevrouw Piersma, sinds juni 2022 kroonlid van de SER, is lector aan de hogeschool van Amsterdam (HvA) op het gebied van verantwoorde IT-systemen. Daarbij is spreekster ook wetenschappelijk directeur van het expertisecentrum (ofwel Centre of Expertise) toegepaste kunstmatige intelligentie aan dezelfde hogeschool en werkt voor het NWO instituut CWI, het Centrum voor Wiskunde en Informatica. Spreekster was ooit werkzaam bij de Universiteit van Amsterdam en de Erasmus universiteit, maar heeft bewust gekozen voor de overstap naar het HBO. Als lector is spreekster bezig met de toepassing van intelligente technologie, met praktijkgericht onderzoek en minder met de fundamentele theorie voor de ontwikkeling van nieuwe technologie. "Het moet weer een beetje gaan werken".

Er zijn dystopische verhalen over hoe digitale techniek de autonomie van mensen ondermijnt en hoe Big Tech een niet te vermijden machtsfactor vormt in het bedrijfsleven en in het sociale leven. De urgentie is hoog, dat voelt iedereen. De vraag is alleen wat eraan te doen is.

Een toenemend aantal wetenschappers denkt na over de vraag wat verantwoorde digitalisering is. De onderzoeksgroep aan de HvA vertaalt dat naar de werkelijkheid van IT'ers. De onderzoeksgroep probeert de ethische- en wettelijke kaders goed te begrijpen om op een verantwoorde manier om te gaan met de IT-systemen. De uitdaging is om de visie op verantwoorde IT-systemen in de praktijk te laten werken, om deze op te schalen en beschikbaar te maken voor alle inwoners, consumenten, bedrijven en organisaties.

Die uitdaging staat ook in het beleidsprogramma van het ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK): het streven om niemand uit te sluiten bij digitalisering, te werken aan programma's voor een digitaal vaardige burger, een digitaal vaardige overheid, met IT die niet de autonomie van het Nederlands bedrijfsleven afneemt. Daar moet over nagedacht worden.

Verantwoorde IT wordt op drie manieren onderzocht: de praktijk van de IT-er, de uitwerking van de SDG's op IT-ontwikkeling en het opleiden van AI-ready studenten. Het is gebleken dat studenten na hun afstuderen moeten worden bijgeschoold in AI en digitale technologie in hun werkomgeving. De Nederlandse AI Coalitie (NLAIC) heeft een programma gestart voor de huidige arbeidsmarkt om digitaliseringsvaardigheden te kunnen bijspijkeren. Toch is er ook voor nieuwkomers en op scholen actie nodig. Elke student moet AI-ready zijn bij het afstuderen, ongeacht de studierichting. Dat heeft geleid tot het HvA programma *AI4students*, waarbij docententeams en studenten hun werkveld scannen op AI-toepassingen. Vervolgens worden de vaardigheden in het curriculum gebracht om AI-ready te worden.

Dat is al een gigantisch werk voor de 64 bacheloropleidingen van de HvA, laat staan voor alle hbo-instellingen en andere opleidingsvormen, van primair onderwijs tot de universiteit. Toch is dat wel nodig om op termijn een digitaal vaardige samenleving te krijgen. Er wordt al een jaar gewerkt om een methodiek te ontwikkelen waarmee hbo-opleidingen zelf hun teams kunnen instrueren en het curriculum kunnen aanpassen. Met

dit programma wordt in drie jaar tijd ongeveer twee procent van de Hbo-studenten bereikt. Het vraagstuk is hoe dat opgeschaald kan worden. Daarnaast moeten ook Mbo-scholen en het WO-onderwijs betrokken worden zodat op termijn alle medewerkers digitaal vaardig de arbeidsmarkt betreden.

De brede welvaart gedachte die de SER verkent, heeft een nog niet uitgewerkte impact op de IT-sector. Het is nog niet duidelijk hoeveel energie het consumentengebruik van IT-systemen kost. Het onderzoeksprogramma rekent deze footprint uit en maakt samen met ICT studenten gebruikerstools voor de consument om de footprint te verminderen. Er is een hoge urgentie om de impact van digitalisering mee te nemen in de SER-verkenningen en adviezen. Het gebruik van IT en intelligente technologie moet (op verantwoorde wijze) worden ingezet voor het verdienvermogen van Nederland. Binnen de SER-commissies zal spreekster helpen om de gedachtes van de verantwoorde toepassing van digitale systemen te formuleren en om samen na te denken welk beleid helpt en uitvoerbaar is.

Vragen aan de raadsleden

Moet digitalisering een apart onderwerp zijn/blijven?

Wat kan de werkgroep voor andere commissies doen?

Wat komt er voor de werkgroep op de agenda?

Waar kan de werkgroep iets bijdragen en hoe zou dat dan kunnen?

Mevrouw *Westerlaken* vraagt of de SER moet nadenken aan redelijke verdeling van welvaart en inkomen of eigenaarschap. Er is een commissie onder leiding van Maarten Goos geweest die een aantal jaar geleden een advies aan de Europese Commissie heeft gegeven over omgaan met arbeidsmarkt en technologie. Een van de aanbevelingen uit dat advies was de vraag of data niet veel meer als een bezit gezien moet worden van de mensen die de data leveren. Grote bedrijven zijn steeds bezig data te verzamelen en hebben daar veel profijt van. Het kan interessant zijn om na te denken over data als waarde en bezit van mensen en of de SER daar voor de toekomst iets mee moet doen.

Uit de inleiding van de heer *Passchier* kwam naar voren dat staten relatief weinig invloed hebben. De heer *Verhagen* wijst op het feit dat Microsoft de derde grote leverancier van ondersteuning aan Oekraïne is. Dat geeft aan dat een niet gecontroleerd orgaan enorme invloed kan hebben. Een individu bepaalt wat er gebeurt en dat kan consequenties hebben voor bedrijven, ook als het gaat om eigenaarschap van data. Een individu kan dus invloed uitoefenen of bepaalde diensten uitsluiten van bedrijven, met alle consequenties van dien. De vraag is dan ook wie eigenaar is van data.

Vanuit Bouw wordt gesproken met de overheid over een digitaal stelsel voor de overheid. Die samenwerking is belangrijk om bijvoorbeeld een omgevingswet naar behoren te kunnen doen. Tegelijkertijd kan het alleen maar functioneren als data met elkaar gedeeld wordt. Daarom moet er ook nagedacht worden hoe daarmee om te gaan, anders is het een positieve ontwikkeling die negatief kan uitpakken.

De heer *Van den Heuvel* is blij dat de discussie over digitalisering vooraf al wordt gevoerd op weg naar hoe nu verder. Er zijn al grote vraagstukken benoemd, zoals de toepassing van data en de machtsverdelingsvraag. Dergelijke vraagstukken passen bij de SER om een advies over te geven.

Spreker werd getrikkerd door Hbo-instellingen die niet bij de grote algemene vragen zijn begonnen, maar begonnen zijn om concreet te maken wat er al gebeurt. Bij de SER lopen al veel trajecten en bezien kan worden of de aanpak van Hbo-instellingen ook binnen de SER past. De vraag is dus wat data en digitalisering betekent bij alles wat er al gebeurt. Het moet meer in de praktijk doordringen en niet alleen een afgezonderd thema zijn van wiskundigen.

Er is gesteld dat staten langzaamaan minder relevant worden. Dat brengt de heer *Louwaars* op de vraag wie de SER dan is als adviseur van de Nederlandse staat. De heer *Passchier* noemde globalisering 2.0 en tegelijkertijd wordt nagedacht over geopolitiek. De vraag is of de toestand van Oekraïne en Rusland een achterhoedegevecht is van binnenkort irrelevante staten.

Een fundamentele vraag voor de SER zou volgens de heer *Den Boer* kunnen zijn om te kijken naar een gelijke verdeling van digitalisering. Vervolgens kan er iets bedacht worden voor de eerder al genoemde macht. Er zijn partijen, de vroegere multinationals, die enorme macht hebben. De vraag is of het gelijk verdeeld is en of iedereen daardoor een kans heeft. Dat geldt voor bedrijven, maar ook voor individuele werknemers en mensen die niet aan de arbeidsmarkt deelnemen. De SER kan iets adviseren over macht. Dat is volgens spreker het grootste gevaar.

Mevrouw *Ait Abderrahman* denkt ook aan die macht en in bijzonder wat dat betekent voor jonge mensen. ChatGPT geeft bijvoorbeeld veel informatie, maar dat kan ook meningen genereren. De vraag is wat de invloed is van antwoorden via ChatGPT. Denk daarbij onder andere aan jongeren die te kampen hebben met depressiviteit of suïcidale gedachten. De vraag is of dergelijke systemen de plek in gaan nemen van therapeuten.

Mevrouw *Piersma* reageert hier toch even op. De manier waarop technologie gebruikt gaat worden gaat ook over sociale impact. ChatGPT denkt niet, het is een geautomatiseerd systeem die oude teksten gebruikt over een bepaald onderwerp. Dat kan heel goed zijn, maar het kan ook gevaarlijk zijn.

Mevrouw *Jong* is bezig met profileringsalgoritmen en dat is een zorgelijke ontwikkeling die een rechtstreekse aanslag zijn op brede welvaart. Spreekster ziet wel kansen want het blijft natuurlijk niet hangen bij de stoomtrein. De SER is het aan zichzelf verplicht om het hele speelveld in beeld te brengen en tegelijkertijd ook praktisch te integreren in wat er al gebeurt. Spreekster zou het algemene gesprek en het inventariseren waar de kansen en bedreigingen zitten, speciaal richten op brede welvaart. Op dit moment leiden profileringsalgoritmen namelijk voor mensen in de bijstand tot armoede. Daar zit dus al een bedreiging. Spreekster slaat met name aan op de rol van de overheid en dataverzameling. Het lijkt nu totaal ongereguleerd. Er gebeurt van alles, gemeenten hebben beleidsvrijheid maar niemand heeft daar vat op. Het is een onderwerp voor de SER om ook daar naar het grotere plaatje te blijven kijken.

Reactie van de heer Passchier

Dit thema is inderdaad ook echt relevant voor jongeren. Inmiddels is wel duidelijk dat met name sociale media immense schade aangericht hebben bij jongeren; geestelijke gezondheid, concentratieproblemen, sociale vaardigheden et cetera. Bedrijven verdienen hier veel aan en richten sociale media zo in dat het verslavend is voor jongeren. Deze bedrijven hebben nog nauwelijks verantwoording af hoeven leggen of mee hoeven betalen aan het opruimen van de schade die dat heeft veroorzaakt. Dat is een heel groot probleem. Staten zijn niets waard als hier niets aan wordt gedaan. Spreker heeft wel al het idee dat er meer bewustwording bestaat. Bijvoorbeeld het mogelijk verbieden van TikTok.

Data eigendom is juridisch gezien ingewikkeld omdat data geen eigendom kan zijn van iemand. Er zijn de afgelopen tijd verschillende rapporten verschenen, onder andere van Hooghiemstra en Partners waarin wordt gezegd dat het niet de gewenste weg is. Dat hoeft de weg ook niet te zijn want Nederland heeft een heel goed mechanisme om welvaart te verdelen. Dat zijn namelijk de kapitaalvennootschappen die aandelen uit kunnen geven waarvan mensen eigenaar kunnen zijn. Aandeelhouders delen mee in de

winst van het bedrijf en kunnen ook meedenken over het beleid van het bedrijf. Dat mooie mechanisme kan gebruikt worden om welvaart beter te verdelen.

Dat betekent niet dat data niet gedeeld kan worden. Data van een individu of een bedrijf is op zichzelf niet eens zo heel veel waard. Data krijgt pas waarde wanneer het verzameld wordt. Daar zouden Nederlandse bedrijven en organisaties meer voordeel uit moeten halen. Als dat niet gebeurt, dan wordt de data door buitenlandse partijen verzameld en moeten Nederlandse partijen hun eigen data terugkopen. Dat is wat er nu gebeurt.

De staat is voorlopig nog niet uitgespeeld, zeker niet op het terrein van oorlogvoering. Het is voor de staat wel in toenemende mate moeilijker, ook gezien globalisering 2.0, om dergelijke grote partijen die ontstaan te reguleren. Veel van de pogingen om dat te doen, zoals de AVG en andere Europese reguleringen, hebben in veel opzichten een averechts effect. Het juridische speelveld wordt zo complex dat het voor start ups en kleine bedrijven steeds moeilijker wordt om zich aan regelgeving te houden. Grote bedrijven hebben dat probleem veel minder. In veel opzichten werkt strenge regulering in het voordeel van de grootste bedrijven. Spreker waarschuwt ervoor om niet in die fuik vast te lopen.

Slotwoord door de voorzitter

De *voorzitter* dankt de heer Passchier, mevrouw Gerbrandy en mevrouw Piersma voor de presentaties. Deze discussie is de bevestiging dat dit onderwerp meegenomen moet worden in het SER-werk. Er bestaan nog wel zorgen en er zijn veel vragen. De vraag is dus wel op welke manier de SER hiermee aan de slag gaat. Dit onderwerp trechtert wel naar het werkveld waar de SER voor is, namelijk advisering.

Uit de discussie van vandaag kwamen drie doelstellingen naar voren, te weten duurzame economische groei, arbeidsparticipatie en een redelijke verdeling van inkomens. Uit de discussie blijkt dat digitalisering ingrijpt op elk van deze doelstellingen. Dat is al een belangrijk kader om mee verder te gaan.

De machtsvraag kwam vandaag ook duidelijk naar voren. Er bestaan zorgen over de risico's. De kansen kwamen minder aan bod. Digitalisering biedt echter ook kansen voor zowel ondernemers als werknemers. De werkgroep zou verder kunnen in de denkrichting over marktmacht, ondernemerschap, eigenaarschap en arbeidsverhoudingen. De werkgroep neemt de opbrengst van vandaag mee en komt met een voorstel hoe dit in het SER-werk opgenomen kan worden. Andere commissies in de SER kunnen ook altijd een beroep doen op de Werkgroep Digitale Transitie.

Onder dankzegging voor de presentaties en toelichtingen sluit de *voorzitter* dit agendapunt af.

4. Agenda en positionering SER: Brede Welvaart (R/3024)

Voortbouwend op de aftrap in de Raad van december wordt vandaag raad verder gesproken over 'brede welvaart' als basis voor de SER. Het doel is om invulling te geven aan het begrip brede welvaart als denkkader en te concretiseren wat dit kan betekenen voor de SER. Op de thema's energie, zorg en digitalisering zijn voorbeelden uitgewerkt (zie bijgevoegde ppt). Aan de (plv) leden wordt gevraagd om met elkaar te bedenken hoe brede welvaart eruit zou kunnen zien voor verschillende SER-thema's.

Toelichting door de voorzitter Kim Putters

"Het concept brede welvaart speelt een belangrijke rol bij de adviezen van de Sociaal-Economische Raad (SER), omdat het benadrukt dat welvaart niet alleen wordt bepaald door economische groei en inkomen, maar ook door factoren zoals gezondheid,

educatie, sociale cohesie en milieu.” Dit heeft spreker niet zelf bedacht; dat was dus... ChatGTP.

Uit de SER-adviezen blijkt wel dat ChatGTP het heel precies in het vizier heeft. De SER definieert brede welvaart al een tijdje als people, planet, profit. Welvaart heeft dus, naast de financieel-economische dimensie, ook een sociaal-maatschappelijke en ecologische dimensie. Een toename van het bruto nationaal product (BNP) betekent niet automatisch dat iedereen ook beter af is en gezonder wordt en ook niet dat de kwaliteit van de leefomgeving (natuur en milieu) verbetert. Het is continu zoeken naar balans tussen de economische, sociale en ecologische dimensies. De vraag is wat dat betekent voor komende tijd.

De raad gaat de eerste drie Raadsvergaderingen van dit jaar in gesprek over de agenda van de SER. In de vergadering van vandaag wordt gesproken over brede welvaart, in februari over participatie en representatie en in maart over de werkwijze van de SER. Het voorstel is om de input van deze Raadsvergaderingen te benutten voor drie nog op te richten werkgroepen over deze onderwerpen. Het doel van vandaag is om invulling te geven aan het begrip Brede Welvaart als denkkader en om te concretiseren wat dat kan betekenen voor de SER-agenda.

De urgentie om over brede welvaart te praten is groot. Recente cijfers laten zien dat burgers zich zorgen maken over de drie elementen van brede welvaart. De vraagstukken zijn groot en staan hoog op de agenda. Richting oplossingen zal hier wel een balans in gevonden moeten worden. Bezien moet worden waar de afruilen zitten en waar win-win situaties zijn te realiseren. Het is van belang om scherp te in de afruilen en synergiën te krijgen. Brede welvaart kan namelijk ook een heel goed begrip zijn.

In een poging de discussie concreet te maken liggen er drie voorbeelden op tafel: energie, zorg en digitalisering. Elk voorbeeld is op een slide uitgewerkt door het secretariaat langs de lijnen van brede welvaart. Het is een denkoefening. De energietransitie was ook in de raad van december al meegestuurd als voorbeeld, maar er was toen weinig tijd om dat te bespreken. Voor vandaag is het aangevuld met zorg en digitalisering, maar het staat de leden vrij om eigen voorbeelden te bespreken.

Drie vragen die voorliggen

1. Wat betekent brede welvaart als fundament voor de sociaaleconomische ontwikkeling van Nederland op (middel)lange termijn en welke keuzes vergt dat nu in het werk van de SER?
2. Hoe zouden we brede welvaart kunnen gebruiken om onze gezamenlijke visie te concretiseren?
3. Hoe zouden we brede welvaart concreet kunnen toepassen in het werk bij de SER?

Daarnaast zou het mooi zijn als er aan de tafels nagedacht wordt over het begrip brede welvaart. Het is namelijk van belang om te voorkomen dat het een vrijblijvend containerbegrip is.

De tafelgesprekken gaan van start en daar is 40 minuten voor gereserveerd.

Terugkoppeling tafels onder leiding van mevrouw Prins

Terugkoppeling van tafel 1 door mevrouw *Ten Dam*.

Aan deze tafel is verkend of er misschien een vierde bol op het invulformulier bij moet. Dat zou een cluster kunnen zijn wat gaat over veiligheid, bestaanszekerheid, geopolitieke situatie alsmede groeiende afhankelijkheden en hoe dat, op het terrein van een veerkrachtige economie en dus ook brede welvaart, continu voor ogen zou moeten staan. Dat is iets wat men tien jaar geleden niet kon bedenken.

Terugkoppeling van tafel 3 door de heer *Elzinga*.

Er is gesproken over wat precies wordt verstaan onder brede welvaart, integraliteit en inclusiviteit. Er is ook gesproken over de notie dat duurzaamheid meer is dan ecologie, er zit ook sociale dimensie aan. Een concreet onderwerp om vanuit brede welvaart te bekijken is een duurzaam vestigingsklimaat. De vraag is hoe Nederland een land wordt waar mensen graag willen wonen en werken, ook in de toekomst. Daarvoor moet niet alleen naar materiele zaken worden gekeken. Er moet ook gekeken worden naar dat wat nodig is om een mooi land te bouwen waar mensen een leven lang ontwikkelen centraal kunnen stellen in gelijkheid. Een land met export, maar niet ten koste van welvaart op andere plekken in de wereld.

Terugkoppeling van tafel vier door de heer *Van Weegberg*.

Aan deze tafel werd geconstateerd dat brede welvaart een pleonasme is; welvaart is per definitie al breed. Er is ook besproken of brede welvaart een denkraam is of een doel op zich. Het kwam erop uit dat het meer een denkraam is, doelen om op te sturen dat zijn de SDG's. Het verband tussen beiden is ook belangrijk. Brede welvaart is een perspectief om de wisselwerking tussen de verschillende dimensies (ecologisch, sociaal, economisch) in kaart te brengen inclusief de keuzes die daaruit volgen voor nu en later. Om dat goed te doen zou er een checklist opgesteld kunnen worden om brede welvaart te gebruiken bij adviezen. Dat dwingt ook af om het lange termijnperspectief voor ogen te houden. Daarmee valt of staat de relevantie van de SER want het gaat ook over het voortbestaan van de SER.

Terugkoppeling van tafel 5 door mevrouw *Van der Laan*.

Aan deze tafel is een casus voor de SER is benoemd, namelijk de impact en ontwikkeling van vrijwilligerswerk. Jongeren leveren een grote bijdrage aan vrijwilligerswerk door alle data die zij permanent aan allerlei commerciële partijen en overheden gratis en voor niets weggeven. Dat is een nieuwe vorm van vrijwilligerswerk. Dat geldt ook voor mantelzorgers die het werk uit handen nemen van verpleegkundigen. Alles wat gratis ter beschikking wordt gesteld heeft economische waarde.

Vanuit ecologisch perspectief kwam het niet veel verder dan minder naar een ziek familielid om uitstoot te verminderen. Ecologie is lastig, maar sociaal en economisch kan door de SER worden opgepakt.

Mevrouw *Piersma* vult hier het volgende bij aan. Er is gesteld dat brede welvaart een kader is. Dat kader is er echter al vanaf 1950. De vraag is waarom het niet lukt om vanuit dat kader tot oplossingen te komen. Dat heeft misschien te maken met het feit dat door polarisatie het inlevingsvermogen is verzwakt. Daardoor is er weinig begrip voor wat een ander meemaakt. Misschien is het goed om na te denken hoe de SER een breder perspectief kan aandragen wat belangrijk is voor de samenleving. Daarin is verbinding essentieel. Voor de werkwijze zou er dus meer gekeken moeten worden naar een inclusieve structuur die nodig is. Voor een advies zou eerst de gezamenlijke zorg centraal gezet moeten worden en het vraagstuk vanuit het perspectief van de ander bekeken moeten worden.

Terugkoppeling van tafel zes door de heer *Van der Tak*.

Brede welvaart is geen containerbegrip. Het moet worden toegepast op issues die maatschappelijk spelen. Het is ook van belang om de verkenning voor de lange termijn te durven doen. Ook aan deze tafel is een casus uitgewerkt, namelijk over sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Aan economische kant betekent dat vooral het benutten van talenten van mensen, in plaats van dat zij nu achterblijven. Veel kosten zitten momenteel bij werkgevers en werknemers die ertoe leiden dat het een maatschappelijke verliespost is. Sociaal betekent het dat welvaart ook vooral welbevinden is (armoede, rijkdom, gender en jeugd). De ecologische kant is dat de

energietransitie en het grondstofgebruik zeer relevant is om te benutten in de ecologische opvattingen. Dat zijn momenteel kosten en de vraag is of deze kosten toereikend zijn om het sociaaleconomische verschil kleiner te maken. Een belangrijk cijfer is de zeven procent van de CO₂-uitstoot door de sector zorg en welzijn.

Er zijn aan tafel drie verbeterpunten voor de SER naar voren gekomen:

1. vooraf brainstormen en een bredere groep uitkiezen;
2. niet alleen een advies maken, maar proberen een beweging te starten met relevante maatschappelijke partijen aan deze tafel en daarbuiten. Dus allianties bouwen;
3. niet alleen de SER als instituut is relevant, maar ook de wegen naar de SER zijn relevant. Er ontstaat nu een kloof en dat leidt tot polarisatie. Dat moet beslecht worden door naar mensen toe te gaan.

De *voorzitter* dankt iedereen voor de inbreng. De discussie van vandaag brengt het weer een stap dichterbij in de zoektocht. De inbreng wordt meegenomen en dit komt nog terug. De verslagen van de tafels zijn als bijlage bij dit verslag opgenomen.

5. Rondvraag en sluiting

Lancering van het SER Diversiteitsportaal

Aanstaande dinsdag wordt het SER Diversiteitsportaal gelanceerd bij PostNL met topvrouw Herna Verhagen en minister Dijkgraaf in de vorm van een perslancering. Daarmee ondersteunt de SER bedrijven om te werken aan het monitoren en verbeteren van de man-vrouwverhouding in de (sub)top van bedrijven, zoals in de wet ingroeiquote en streefcijfers is vastgelegd. Deze wet vloeide voort uit het SER-advies *Diversiteit in de Top. Tijd voor versnelling*, uit 2019. Het is een mooi voorbeeld van een stevige impact die met werkgevers, werknemers en kroonleden is gerealiseerd.

De wet en ondersteuning moet zijn werking nog krijgen zodat het toe kan groeien naar een meer diverse en inclusieve top, subtop en een meer inclusief werkklimaat om ieders talent optimaal te benutten.

Volgende raadsvergadering

De volgende vergadering gaat over participatie en arbeidsmarktcrachten in maatschappelijke sectoren.

De *voorzitter* sluit onder dankzegging om 12.25 uur de vergadering en nodigt de leden uit voor een lunch in de De Poushal.

Bijlage: terugkoppeling tafels

Tafel 1

Deelnemers: Ten Dam, Spijkerman, Thijssen, De Groot, Smit, Henrar, Putters

Verslag: Blijden

Aan tafel 1 is met name brede welvaart als model besproken. De belangrijkste punten uit het gesprek waren:

Extra bol Geopolitiek. Sinds de val van de Berlijnse muur hebben we vrede en stabiliteit grotendeels voor lief kunnen nemen. De bestaanszekerheid en fysieke veiligheid spelen (of zouden moeten spelen) echter sinds de oorlog in Oekraïne wederom een nadrukkelijke rol in hoe we naar onszelf kijken en onze rol (van SER, van Nederland, van het bedrijfsleven) binnen de nieuwe geopolitieke situatie. Bovendien kan Nederland niet zonder Europa. Deze dimensies bevraagt ook de rol van het landelijk bestuursniveau (en de rol van de SER daarbij). De Europese interne markt zijn ook in het bijzonder zeer relevant omdat Nederland een handelsland is en veel verdient aan export.

- ➔ Toevoegen vierde bol: (Fysieke) veiligheid/bestaanszekerheid/geopolitiek. Dit hangt nauw samen met de dimensies hier en elders.
- ➔ Casus voorbeeld ASML

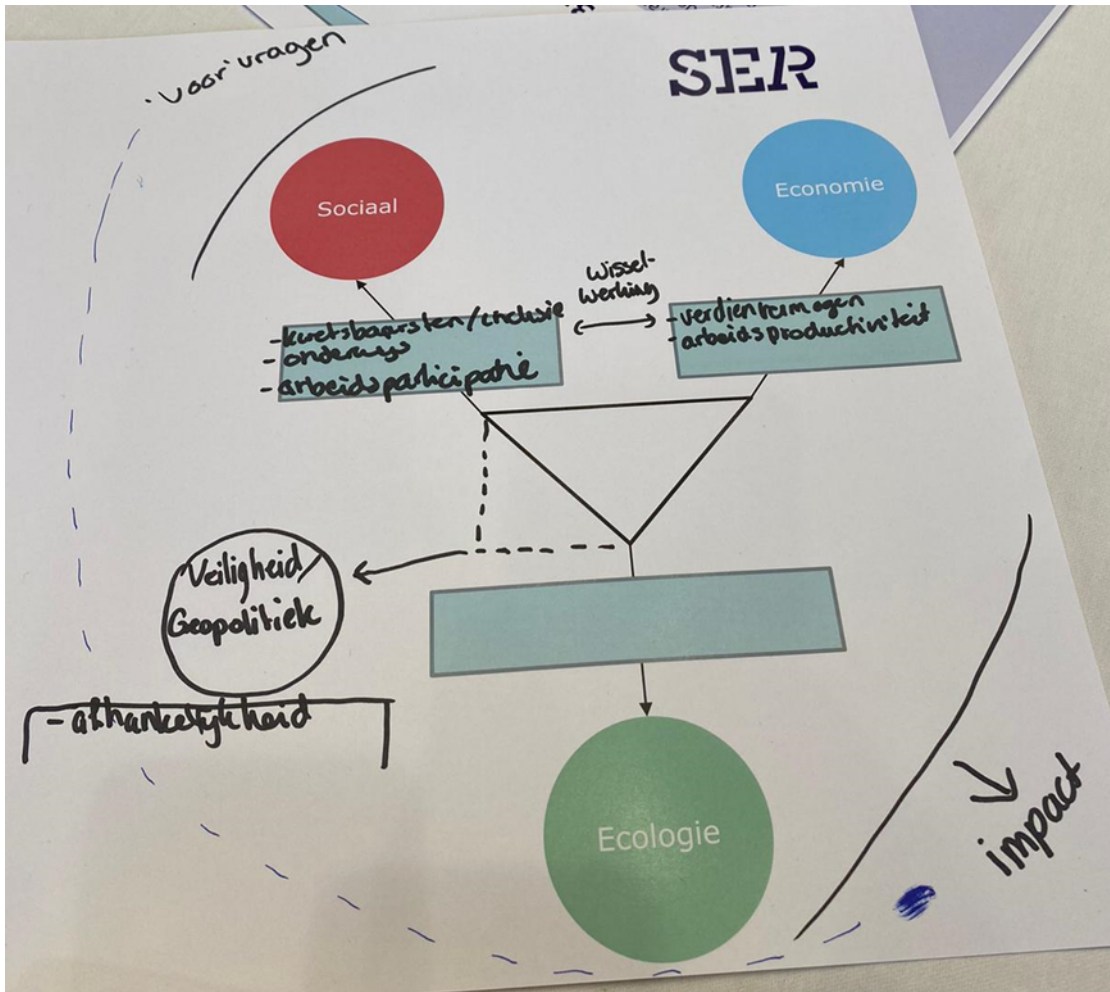
Voorvragen. Op basis van de drie (of vier) dimensies zouden we voor alles wat we doen moeten komen tot een aantal kern vragen of 'voor' vragen, zoals 'wat zijn de belangrijkste actoren?' of 'welke groepen zijn het kwetsbaarst?'.

Impact. De voorvragen moeten samenhangen met de beoogde impact die had advies zou moeten hebben.

Meerwaarde van brede welvaart als methode. Het kan leiden tot het zoeken tot meer win-win situaties. Het doel zou moeten zijn – hoe kunnen we onderwerpen meervoudig benaderen zodat de doelstellingen van de SER allen dicht bij elkaar worden gebracht. Dit kan ook helpen bij het voeren van niet-polariserende gesprekken. Ook helpt het de wisselwerking te zien tussen de verschillende dimensies. Zo is goed onderwijs essentieel voor het verdienvermogen, en draagt het verdienvermogen bij aan het mogelijk maken van goed onderwijs. Als één van die twee niet goed is, zou je moeten kijken naar de wisselwerking tussen dimensies in plaats van je eenzijdig te focussen op het onderdeel dat niet goed werkt.

Concrete adviezen. Er zijn tussendoor een aantal mogelijke onderwerpen geopperd: verdienvermogen, belang van techniek onderwijs en de aanpassingen die hiervoor in het onderwijs nodig zijn (meer domein specifiek, minder algemeen vormend, meer hybride docenten), belang van digitalisering in de zorg (om het verdienvermogen hoog te houden).

Invuloefening. Deze groep heeft het model niet ingevuld. Wel zijn een aantal onderwerpen herhaaldelijk genoemd. Dit kun je zien in het figuur hieronder.

Invuloefening tafel 1

Tafel 2

Deelnemers: Ghorashi (gespreksleider), Fortuin, Hasekamp, Kroes, Jong, Van den Heuvel, Prins
Verslag: Van Vliet

Wat betekent Brede Welvaart voor de sociaaleconomische ontwikkeling van Nederland en voor de SER? Brede Welvaart is essentieel, niet alleen als zodanig maar ook voor de rechtstaat. Brede Welvaart kan worden gezien als een bril om te kijken naar maatschappelijke uitdagingen vanuit (i) economisch; (ii) sociaal; en (iii) ecologisch perspectief. Deze brede blik biedt handvatten voor prioritering en richting voor verdelingsvraagstukken. Brede welvaart kan ook worden gezien als een ondergrens en een ambitie. Iedereen zou een zekere mate van welvaart moeten kunnen genieten, welvaart moet eerlijk verdeeld zijn. De vraag is hoe Brede Welvaart te concretiseren en te operationaliseren. Welke factoren en dimensies zijn relevant en moeten in kaart gebracht worden? Dit zijn vragen waar bijvoorbeeld ook DNB mee bezig is in onderzoek naar kwetsbaarheid. De SER zelf houdt zich al lang bezig met Brede Welvaart, en heeft bijvoorbeeld in een rapport uit 2018 over energiearmoede uitgebreid uiteengezet wat Brede Welvaart betekent en omvat. Brede Welvaart maakt dus al langer deel uit van de SER-visie. Dat werpt de vraag op waarom en op welke manieren de SER dan nog tekortschiet in het streven naar Brede Welvaart.

Ruimte voor verbetering: Brede Welvaart in het werk en de werkwijze van de SER. Vanuit een kritische blik kan er worden gesteld dat Brede Welvaart niet altijd in de SER-gesprekken aan bod komt en, waar het wel aan bod komt, het te betwijfelen is of daar altijd daden aan worden verbonden. Daarnaast wordt de vraag opgeroepen of de belangen van betrokken partijen synchroon liggen om verdere stappen te zetten richting Brede Welvaart. Om vooruitgang te boeken bij het internaliseren van Brede Welvaart in het werk van de SER zou het helpen om het theoretisch kader voor Brede Welvaart te concretiseren.

Er wordt echter ook benoemd dat Brede Welvaart juist al heel systematisch wordt benaderd in SER-teksten. Daarom zou het gesprek over Brede Welvaart niet alleen over het theoretisch kader moeten gaan, maar ook over het behouden van de menselijke maat. De sociaal-culturele component moet in acht worden (blijven) genomen. Het gaat niet alleen om het systeem, de economie en de harde structuren: ruimte voor emotie moet bewaard worden. Mensen moeten als mens benaderd blijven worden, niet als homo economicus. Iedereen heeft een andere startpositie. Het is dan ook belangrijk om te zorgen dat het werkproces inclusief is en dat er ruimte is voor inlevingsvermogen. Er moet ruimte zijn voor 'tussenruimte': als je je eigen mening tijdelijk op de achtergrond plaatst om ruimte te maken voor het begrip van de mening van de ander, om daarna je eigen mening weer naar voren te schuiven, leidt dat tot een beter gesprek. Dit draagt immers bij aan common ground. Dat betekent overigens niet dat je je belangen achter hoeft te laten. Het betekent wel dat je af en toe voorbij die belangen denkt. Het zou bijvoorbeeld waardevol kunnen zijn om, aan het einde van een adviestraject, het proces nog eens na te lopen vanuit de perspectieven van de verschillende betrokkenen. In bredere zin is het goed om naar de werkwijze van de SER te kijken, zodat de organisatie op dit vlak een voorbeeldfunctie kan vervullen.

Tafel 3

Deelnemers: Elzinga (gespreksleider), Termeer, Knoef, Van Holstein, Weurding, Den Boer, Van de Ven
 Verslag: Van Hugte

Start met een rondje langs de leden onder wat zij verstaan onder brede welvaart.

Brede welvaart gaat om:

- ecologisch, sociaal en economisch duurzaam, hier en nu, later en elders.
- het verbinden van verschillende domeinen en de effecten die beleid of ontwikkelingen in het ene domein hebben op andere domeinen;
- synergiën en uitruilen. Enerzijds is brede welvaart een heel goed begrip; maar niet alles is uit ruilbaar. We zouden ook kunnen nadenken of er absolute ecologische of sociale grenzen zijn die we niet inwisselbaar vinden;
- een eerlijke verdeling van middelen;
- het vervlechten van verschillende belangen en florerende organisaties, mensen en natuur;
- welzijn en vervlechting met meer traditionele aspecten van de SER als inkomensverdeling, werk en professionele ruimte;
- integraliteit en inclusiviteit;
- optimaliseren wat we belangrijke waarden vinden, niet nu optimaliseren ten koste van de toekomst, en ook niet hier optimaliseren ten opzichte van elders.

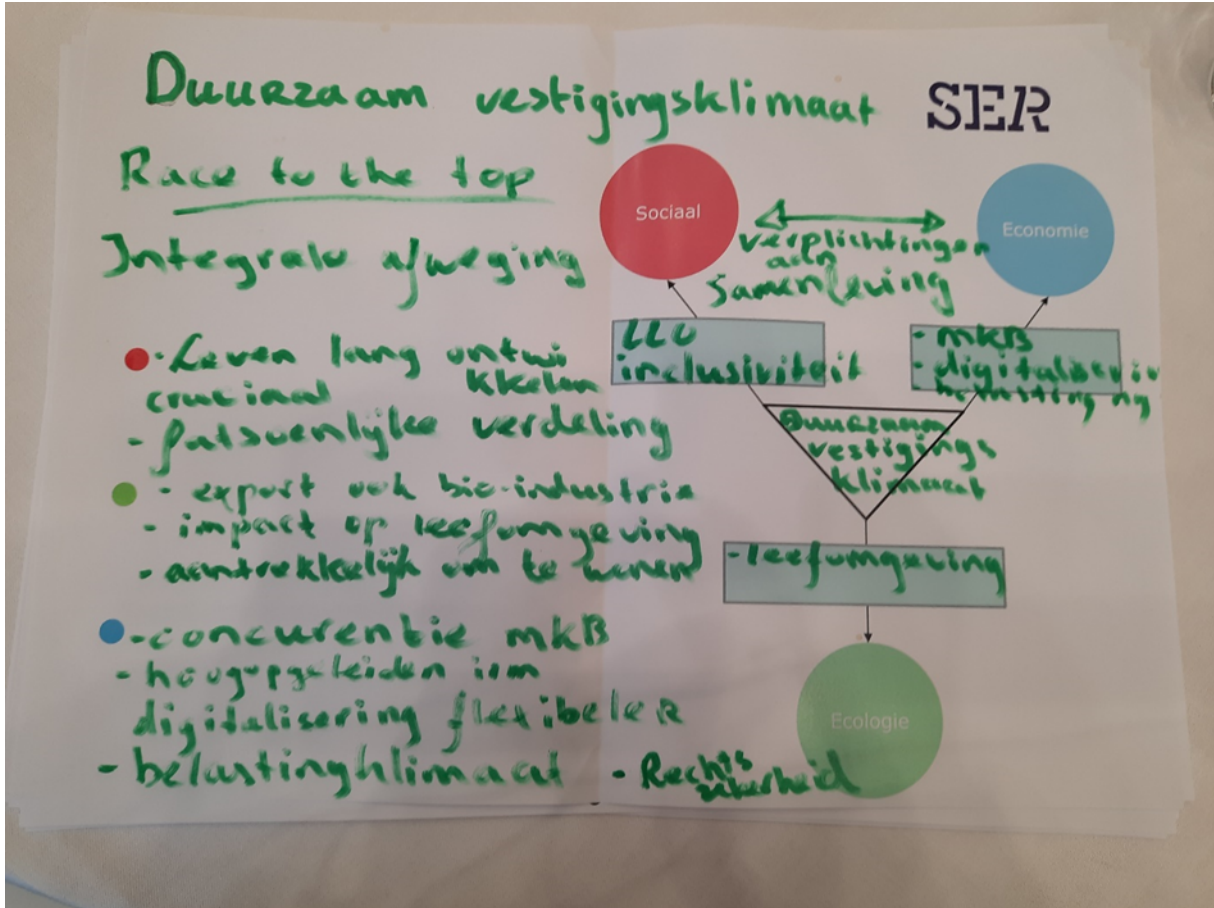
Discussie van de betekenis van duurzame groei: een van de leden brengt in dat er te weinig strategisch nagedacht wordt over de kaders van duurzame groei; welke mate van economische groei leidt tot brede welvaart? De ontwikkelingen gaan soms ook zo snel, dat er bijna geen tijd meer is om daar strategisch op te anticiperen. Wellicht vraagt duurzame groei om andere indicatoren dan het klassieke BBP-groei. Als groei bijvoorbeeld betekent dat we meer gaan exporteren kan dat ook betekenen dat dit ten koste gaat van de leefomgeving hier of de economische welvaart elders.

Betekenis van brede welvaart voor onze werkwijze: aan het einde van adviezen en verkenningen wordt een stakeholder-analyse gemist. Overzien vanuit brede welvaart is niet altijd duidelijk wie nu van het advies profiteren. Er is een check nodig om te overzien of alle onderdelen van brede welvaart ook aan bod komen in een advies of verkenning en of er niets wordt gemist.

Voorbeeld duurzaam vestigingsklimaat:

Voor brede welvaart is een duurzaam vestigingsklimaat van belang. Dit moet een race tot he top zijn; geen race to the bottom. Dat vergt integrale afwegingen: welke effecten hebben beleidsmaatregelen op het vestigingsklimaat maar ook op andere aspecten van brede welvaart?

In onderstaande figuur zijn de effecten van verschillende ontwikkelingen op ons vestigingsklimaat weergegeven.

Invol oefening tafel 3

Tafel 4

Deelnemers: Van Weegberg (gespreksleider), Lindeboom, Nijpels, Van der Veen, Verhagen
 Verslag: Devreese

Bevindingen/conclusies

Het moet vanzelfsprekend zijn/worden dat er in en bij het werk (en de adviezen) van de SER aandacht is voor alle relevante dimensies van welvaart (economisch; ecologisch; sociaal; welvaart hier en elders, nu en in de toekomst). Het is geen "one issue"-gebeuren!

Het begrip brede welvaart is dan ook een pleonasme! Conform wijlen Arnold Heertje: welvaart gaat nooit alleen om materiële consumptie of inkomen, maar ook om de kwaliteit van leven, het milieu en klimaat, de leefomgeving en om de kwaliteit van de publieke sector.

Het begrip brede welvaart biedt de SER een perspectief (of een denkraam, een instrument) om de wisselwerkingen tussen uiteenlopende aspecten en dimensies in beeld te brengen. Daarmee wordt ook goed ingespeeld op de vaststelling dat de gevolgen van de huidige grote maatschappelijke uitdagingen een steeds grotere reikwijdte hebben (bv. ontstaan en voortbestaan van verdelingsvraagstukken als gevolg van die uitdagingen, niet alleen in maar ook buiten Nederland).

Brede welvaart als perspectief helpt om het werk (en de adviezen) van de SER te richten op na te streven doelen, als de duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) en de door de SER geformuleerde doelstellingen voor te voeren sociaaleconomisch beleid (daarmee is brede welvaart dus geen doel op zich).

Met behulp van dat perspectief kan de SER ten aanzien van een bepaald vraagstuk de verschillende mogelijke beleidskeuzes (en de mogelijke effecten/consequenties daarvan) in kaart brengen waarbij de besluitvorming uiteindelijk aan "de politiek" is.

Het is behulpzaam om bij aanvang van adviestrajecten gebruik te maken van een (soort van) checklist waarmee kan worden nagegaan of alle relevante dimensies en aspecten van brede welvaart bij het desbetreffende traject zorgvuldig en weloverwogen worden betrokken. Ook dwingt dat perspectief van brede welvaart de SER zich vooral te richten op de middellange termijn.

Hiermee kan de SER zijn relevantie weer meer laten zien.

Het perspectief van brede welvaart levert als zodanig geen vraagstukken of opgaven / onderwerpen voor de toekomstige agenda van de SER op.

Als binnen de SER op te pakken vraagstukken of opgaven werden onder meer genoemd:

- verdienvermogen Nederland (met aandacht voor niet alleen het economische, maar ook het ecologische en het sociale);
- water;
- biodiversiteit;
- toekomst sociaal stelsel, na invoering van de wetsvoorstellen voortvloeiend uit het mlt-advies over regulering arbeidsmarkt.

Uiteraard moet het begrip brede welvaart wel worden gebruikt bij de behandeling van die vraagstukken door de SER!

Tafel 5

Deelnemers: Van der Laan (gespreksleider), Bodur, Van den Ham, Houweling, Passchier, Piersma, Ringelberg, Van Woerkom
 Verslag: Van Oosteren

Er is een **aantal onderwerpen** genoemd die zich lenen voor een nadere uitwerking, in relatie tot brede welvaart.

- o Fiscaliteit, nieuwe overheid, toekomstbestendige arbeidsmarkt, verhouding overheid-markt, (her)verdelingsvraag;
- o Hoe gaan we om met Generatie Z?;
- o Hoe kan het matschappelijk middenveld blijven bestaan, hoe faciliteer je dat?;
- o Hoe waarderen we onbetaald werk, vrijwilligerswerk;
- o Actualiteit meenemen, Oekraïne en banken, bv privacy, als het doorwerkt op systeemniveau;
- o Verdienvermogen in sterk veranderde samenleving: hoe houd je voldoende aandacht voor de economie;
- o Wat is de brede welvaartsvisie op Nederland in 2030, 2040 of 2050? Naar analogie van Fit for 50. Scenario's, uitwerken in sociaal, economische en ecologisch perspectief.

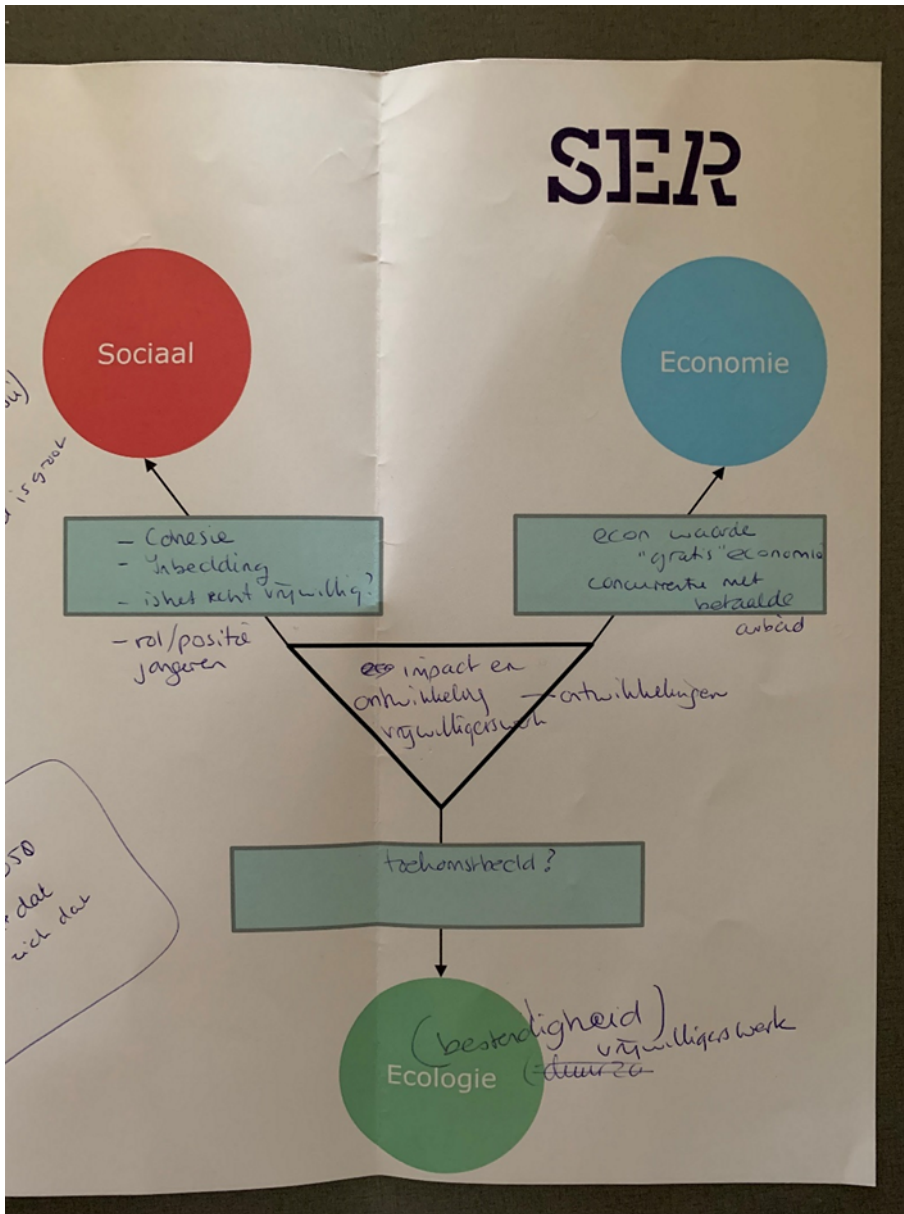
Voor **vrijwilligerswerk** is het meeste animo. Een eerste uitwerking voor het **economische en sociale domein** levert het volgende op:

- o Wat is de impact en belang van vrijwilligerswerk?
- o Wat is de noodzaak?
- o Hoe ontwikkelt het zich?
- o Wat is de economische waardering van vrijwilligerswerk?
- o Hoe verhoudt het zich tot betaald werk?
- o Dynamiek rond jongeren, hoe krijg je jongeren erbij?
(activiteit op sociale media kan je zien als onbedoeld vrijwilligerswerk)
- o Wat zijn de kansen en bedreigingen, hoe toekomstbestendig is vrijwilligerswerk?
- o Wat is de bijdrage aan brede welvaart?

De **relatie met ecologie** is wat lastiger

- o Met name jongeren zijn actief met allerlei vrijwilligersacties gericht op duurzaamheid. De bereidheid om iets te doen is groot.
- o Mantelzorgers rijden af en aan bij verzorgings- en verpleeghuizen, dit kan efficiënter, ecologisch kan het beter. Maar: verlies de menselijke maat en autonomie niet uit het oog. Andere voorbeelden: sportverenigingen, scholen.

Het begin van een **invulpoging** ziet er als volgt uit:

Invuloefening tafel 5

Tafel 6

Deelnemers: Gerbrandy, Louwaers, Van der Meulen, Van der Tak, Tasma, Westerlaken.
 Verslag: Van Kleef

Vragen:

1. Wat betekent Brede welvaart (BW) als fundament voor de sociaal-economische ontwikkeling van Nederland op middellange termijn en welke keuzes vergt dat nu in het werk van de SER?
2. Hoe kunnen we BW gebruiken om onze gezamenlijke visie te concretiseren?
3. Hoe kunnen we BW concreet toepassen in het werk bij de SER?

BW is breed verdeelde welvaart, dus een herverdelingsvraagstuk. Daar vallen ook onder: toegang tot zorg, wonen, onderwijs, veiligheid, zekerheden naar de toekomst, welzijn, verdeling tussen stad en platteland, natuur. Voor de SER moeten keuzes worden gemaakt, door per onderwerp te kijken wat sociaal-economisch voor iedereen van belang is. De capability approach van Sen (<https://www.cmiuniversal.com/en/amartya-sens-capability-theory-approach>) geeft wellicht aanknopingspunten.

2. Er zijn allerlei vormen van afruil nodig, bijvoorbeeld economie versus natuurbehoud, armoede versus hard werken, belangen van werkgevers versus werknemers.
3. Door bij elk advies te beginnen met BW te benoemen, en ook de trade-off nu & straks te benoemen. Hierover brainstormen met de commissie. Het uitbrengen van het advies is niet het doel, maar beweging in de samenleving. We stoppen pas als er een weerslag wordt gemerkt. Daarvoor sessies organiseren om te monitoren, met 'gewone' mensen, in de regio (niet in Den Haag). Werkbezoeken afleggen en regionale partnerschappen aangaan. Dat vermindert ook polarisatie en de bestaande kloof tussen stad en platteland.

Tot slot: de suggestie werd gedaan om met de raadsleden vrijwilligerswerk te gaan doen. Dat zou in cao's moeten worden ingebouwd, werd gezegd. Ik kon trots melden dat dat al in de SER-cao staat!